

זכויות השוכר שהשאל - שיטת רבי יוסי

במשנה (לה, ב) :

"השוכר פרה מחבירו והשאלה לאחר ומתה כדרכה - ישבע השוכר שמתה כדרכה, והשואל ישלם לשוכר.

אמר ר' יוסי: כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו? אלא תחזור פרה לבעלים".

דברי ת"ק מבוססים על חשבון טכני של יחסי השמירה בין שלושת האנשים שמוזכרים בברייתא. אולם, ר' יוסי מעלה טענה כנגד חשבון זה. בדברים שלהלן נבקש להבין את טענתו. יש לציין שדעת ר' יוסי היא השיטה שנפסקה להלכה, ולכן יש משמעות להבנת סברתו.

שיטת הר"י מלוניל

הר"י מלוניל מציע הסבר לטעמו של ר' יוסי: "כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו" באופן פשטני – כיון שהשוכר מקבל את התשלומים מן השואל, הרי זה כאילו פרתו של חבירו ממש אצלו והוא משתכר ממנה. היינו, קבלת התשלום מהשואל משמעותה שאנו מתנהגים כאילו הפרה השכורה עדיין בעולם, ואם כן, הרי כשם שהשוכר חייב להחזיר אותה למשכיר בתום הזמן, כך יתחייב להחזיר כל מה שבא לו מכוחה.

יש להעיר על דבריו, שזה לא כ"כ מסתדר עם המילים: "כיצד הלה עושה סחורה..." , שכן הר"י טוען שהשוכר מרוויח ממיתת הפרה ביד השואל ע"י שהוא, כביכול, מקבל את הפרה חזרה, ובכל זאת לא מחזיר אותה למשכיר. מהלשון: "עושה סחורה בפרתו של חבירו", נשמע יותר שהבעיה נעוצה כבר בעצם נתינת המשכיר לשואל את הפרה, או לפחות בעצם קבלת התשלום מהשואל.

אכן, מתוך הלשון של החלק השני בדברי ר' יוסי, דבריו של הר"י מלוניל נראים מתבקשים. ר' יוסי מסיים: "אלא תחזור פרה לבעלים" - היינו, אנו רואים את תשלומי השואל, כאילו הפרה עצמה קיימת, אף שזה רק בצורה של תמורה כספית.

לאור זאת, יש להסביר את תחילת המשפט של רבי יוסי כמתייחס לעתיד ולא לעבר: "כיצד הלה עושה סחורה" – איך ייתכן שהשוכר ישאיר את הפרה (שכעת היא סכום כסף) אצלו, ויעשה ממנה סחורה ורווחים עתידיים?!

את טעמים של רבנן, שסוברים שהתשלום יישאר אצל השוכר, לפי הר"י מלוניל נסביר כך: לשיטתם, העובדה שהשואל נתחייב לשוכר סכום כסף לא מחזירה את הפרה למציאות, כי הפרה כבר מתה ואיננה. אכן, אם הייתה הפרה עצמה קיימת, גם לשיטת חכמים היה השוכר משיב את הפרה למשכיר. המחלוקת היא בהגדרת הכסף כהמשך של הפרה המקורית.

יש להעיר שלשיטת הר"י מלוניל לא שייך להשליך את הכלל של ר' יוסי לגבי דינים אחרים, כי אין בעיה מהותית מהתעשרות על גבי החבר, אלא הבעיה היא ב"פרתי גבד".

שיטת התוספות

התוס' מציעים בהתחלה הסבר שטעמו של ר' יוסי הוא משום שהשואל משלם לשוכר, אך כיון שהשוכר לא קנה את הפרה, הרי המשכיר אומר לו 'פרתי גבד', ולכן גובה מן השוכר את התשלום. (הסבר זה דומה להבנת הר"י מלוניל שהובאה לעיל).

אולם, התוס' דוחים את האפשרות של המשכיר לטעון טענה זו בעקבות דברי הגמ' בפרק השואל (להלן צו, ב). הגמ' שם דנה באישה ששכרה בהמה, ולאחר מכן נישאה והבעל השתמש בהמה – מה דינו של הבעל כלפי האשה, ומתוך כך מהם חיוביו כלפי הבעלים?

למסקנת הגמ', אליבא דר' יוסי אין לבעל פטור של 'בעליו עימו' במקרה זה. מכאן מוכיח תוס' שלא ניתן לומר שלדעת רבי יוסי התשלום מהשואל מגיע קודם לשוכר ורק ממנו לבעלים בגלל הסברא של 'כיצד הלה', כיון שאם כן, במקרה זה, היה לבעל פטור של 'בעליו עימו' גם לשיטת ר' יוסי.

משום כך, מסבירים התוס' שמחלוקת חכמים ור' יוסי היא על מהות היחס בין דין הפטור של השומר לבין השבועה שנדרשת ממנו – לשיטת חכמים הפרה נקנית כבר במיתה, והשבועה היא רק להפיס את דעתו של בעה"ב. לעומת זאת, לשיטת ר' יוסי השבועה היא המקנה את הפרה לשוכר, ומשום כך בכח המשכיר לוותר עליה, וע"י כך לדון בעצמו עם השואל.

יוצא מדברי תוס', שמחלוקתם של ת"ק ור' יוסי היא המו"מ בגמ' בין רב אידי בר אבין לאביי: "א"ל רב אידי בר אבין לאביי: מכדי שוכר במאי קני ליה להאי פרה בשבועה, ונימא ליה משכיר לשוכר 'דל אנת ודל שבועתך ואנא משתעינא דינא בהדי שואל'. אמר ליה אביי: מי סברת בשבועה הוא דקא קני לה? בשעת מיתה הוא דקא קני לה, ושבועה כדי להפיס דעתו של בעה"ב".

גדר פטור 'בעליו עמו' - קושיית ר' נחום ותירוצו

ר' נחום מעיר על תירוץ התוס' – וכי מה פתרו תוס' בזה לעניין ראייתם מדין בעל בנכסי אשתו? הרי אע"פ שהשוכר בסופו של דבר לא מקבל את התשלום מיד השואל, הרי אין זה אלא מסיבה טכנית של מניעת האפשרות שלו להישבע, אך מכל מקום משעת השאלה ועד התשלום נחשב השואל כשומר של השוכר. אם כן, עדיין צריך היה להיות כאן דין: "בעליו עימו"!

מתוך כך, מחדש ר' נחום שדין 'בעליו עימו' הוא דווקא ביחס למי שהוא מקבל התשלום בפועל ולא דווקא מי שהפקיד.

מבחינת הסברא, ניתן להציע סברות לדין 'בעליו עימו', אשר מתאימות לחידושו של ר' נחום:

א. ר"ע ספורנו (שמות כב, יד), בהסבירו את טעם הפטור של דין 'בעליו עימו', מסביר שמדובר כאן במשאיל שכ"כ מתמסר – עד שהוא גם לא מצפה לתמורה של אחריות השואל. אם כן, מובן שההתמסרות צריכה לבוא מצד בעל הנכס המקורי, אשר היה אמור לקבל את התשלום באמת. אין באפשרות השוכר (שרק "מתווד" בין הבעלים לשואל) לגרום לפטור של בעליו עימו.

ב. ניתן לומר שבדין 'בעליו עמו' מבוסס על סברא נוספת – ישנה הגדרה של היחסים בין השואל למשאל: כיוון שהמפקיד עובד אצל השומר, השומר אינו נחשב כעובד אצל המפקיד. כלומר, אדם לא יתחייב בתשלום כלפי אדם שמשועבד לו. ממילא, במקרה שמקבל התשלום לא משועבד במסגרת 'בעליו עמו', לא יתקיים דין של 'בעליו עמו' גם כאשר האדם שהשאל בפועל כן היה עמו במלאכתו. יוצא שהדין תלוי במקבל התשלום ולא במתווך כזה או אחר.

צריך לעיין מדוע לפי דברי ר' נחום לא ניתן לתרץ באופן דומה גם את דברי הר"י מלוניל (וממילא לקיים גם את ההו"א שהתוס' דחו מכח דין הבעל בפרה שכוורה של אשתו), שבסופו של דבר התשלום יגיע אל המשכיר, לכן למרות שזה עובר דרך השוכר - לא שייך פטור של 'בעליו עמו' מצד השוכר, כי השעבוד של השואל לשוכר הוא מכח שיעבוד השוכר למשכיר.

יש לומר, שעפ"י הר"י מלוניל שתי התביעות הן נפרדות לחלוטין. השואל לא משועבד למשכיר כלל. רק אחרי שהשואל משלם לשוכר, יכול לבוא המשכיר ולטעון כלפי השוכר: 'התברר שפרתי עדיין קיימת בידך, ולכן אתה השוכר חייב להשיבה לי'. תביעה זו מתעוררת רק לאחר תשלום השואל, אבל לפני תשלום השואל לשוכר אין שום תביעה מצד המשכיר. משום כך, לתירוץ הר"י השוכר עדיין מוגדר כבעלים ביחס לשואל גם לדעת רבי יוסי, ועל כך קשה מהגמ' בפרק 'השואל' (צו, ב).

כיצד מתיישבת שיטת תוספות עם טענת 'כיצד הלה עושה סחורה'?

כעת נעיין ביוצא מדברי התוס' – באופן פשוט לפי תוס' אין תביעה מהמשכיר לשוכר מטעם "כיצד הלה עושה סחורה", אלא מטעם שלשוכר אין שום זכות בפרה. הוא לא קנה את הפרה, כיון שאמר לו הבעלים: "דל אנת ודל שבועתך". אכן, אומרים תוספות, שבמקום שאין למשכיר יכולת לסלק את השוכר, למשל במקום שראה המשכיר בעצמו את המוות של הפרה, כך שאין שום צורך בשבועה, אכן הכסף יגיע לשוכר.

לפי זה, בפועל, ר' יוסי מדבר בתוך המושגים של דיני שמירה, ואין דבריו מבוססים על הטענה המוסרית של: "כיצד הלה". אם כן, לפי דברי התוס' לא מוכרח שלר' יוסי יש בעיה של "התעשרות על גבי האחר". אלא שכאן לשוכר אין שום שייכות בפרה ולכן הרווחים המגיעים מהשואל מגיעים למשכיר. יוצא שסברת ר' יוסי היא מקומית לדיני שומרים.¹

אמנם, ניתן להסביר שבאמת לתוס' כן שייכת הסברא המוסרית של איסור ההתעשרות על גבי האחר, אלא שהם נותנים לה ביסוס משפטי במקרה הפרטי שמדובר עליו כאן. כלומר, תוס' מסבירים: למה יש כאן בעיה של התעשרות על גבי האחר? כי הבעלים אומר לשומר 'דל אנת ודל שבועתך' - אני לא מקנה לך את הפרה, וממילא הרווחים מהשואל שייכים לי, ואני אמצא איתו את הדין.

אולם, הסבר זה נתקל בקושי מהמשך דברי התוס': לטענתם, במקרה שאין צורך בשבועה כלל, למשל אם המשכיר היה במקום כשהבהמה מתה, השוכר כן יזכה

¹ עיין בדברי ר' נחום, שמסביר כיצד גם לשיטת התוס' שייכים דברי ר' יוסי: "כיצד הלה" וכו'.

בכסף. לכאור', הרי טענת המשכיר קיימת כאן באותה מידה, וממילא זו ראייה לאפשרות הראשונה הטכנית שהצענו בדבריהם.

אמנם, ניתן להסביר שההסבר הכללי קיים בעינו, אלא שיש לו סייג: היכולת של המשכיר לדון עם השואל קיימת רק במקרה שנוצר חיוב של השוכר כלפיו – למשל שנתחייב לו שבועה. רק על גבי תשתית משפטית זו, באה הטענה המוסרית המתבטאת בביטול השבועה. כשאין שום ביטוי לחיוב השוכר למשכיר, כי המשכיר עצמו יודע שהוא פטור מהשבת הפרה, ממילא הוא לא יוכל לטעון: "כיצד הלה" ומכח טענה זו לדון עם השואל.

הסבר הרשב"א ושאר הראשונים לסברת רבי יוסי

לשאר הראשונים יש הסבר אחר בסוגיא. לשיטתם, הקשר בין המשכיר לשואל כלל אינו עובר דרך השוכר. השוכר כשהשאל את הפרה מהווה בשה"כ כשליח של המשכיר. (שיטת הריטב"א, רשב"א ועוד).

הרשב"א משיג על דברי התוס' שהובאו לעיל. הוא מדייק מדברי אב"י: "מי סברת בשבועה הוא דקא קני לה, בשעת מיתה הוא דקא קני לה", שדבריו אמורים אליבא דכ"ע, בין לרבנן ובין לר' יוסי, שהרי המילים "מי סברת" נאמרו באופן כללי.

מתוך כך הוא דוחה את סברת התוס' שלר' יוסי הנקודה היא השבועה. על פי הרשב"א אף במקרה שאין שבועה כלל, כגון שהבעלים ראו את המקרה בעצמם, מכל מקום יחלוק ר' יוסי.

מסביר הרשב"א את טעמו של רבי יוסי: השואל נכנס תחת השוכר לגמרי, הלכך אנחנו רואים את השוכר רק כ'תחנת מעבר' בין המשכיר לשואל.

לפי זה הגמ' בדף צו מובנת באופן פשוט - אין דין בעליו עימו לפי ר' יוסי, שכן האישה היא רק כשליח של הבעלים המקורי. אמנם, יש סברא בהמשך הגמ' ששליח הוי כבעלים גם לדין בעליו עימו, אך כאן סברא זו אינה שייכת, שכן האישה היא רק שליחה לעניין יצירת הרווח למשכיר - ע"י ההשאלה לבעל, אך כלל איננה שליחה של המשכיר לעניין ההשתעבדות לשואל - הבעל.

היחס בין שיטת ר' יוסי לסוגיית שומר שמסר לשומר

ישנה מחלוקת בראשונים לגבי דין "שומר שמסר לשומר", לשיטת הרא"ש (ויש שקוראים כך את רש"י) שומר שמסר לשומר אחר, ואבד הפיקדון באופן שמחייב את השומר השני, אך לא ניתן לגבות ממנו, כגון שאין לשני איך לשלם וכדו' - הראשון נותר חייב לבעלים. בעצם הרא"ש רואה בשומר השני הרחבה של הראשון. הוא כעין שליח שלו לשמירת החפץ, אך שליחות זו איננה פוטרת אותו מאחריות. [יש לציין שדברי הרא"ש נאמרו רק בשומרים שמראש נמצאים תחת אחריות השומר הראשון, כגון אשתו ובניו, ויש להתלבט האם הוא סובר כך גם לגבי מי שמסר לשומרים אחרים שאין ביניהם קשר מתחילה.²]

² אמנם, יתכן שאפשר לפלפל – לשואל במתני' יש קשר ישיר לשוכר, שכן בד"כ אין אדם משאל לחבירו אלא אם עשה לו טובה והוא משיב לו. על כן נעשתה השכירות מראש כאילו היא על דעת שהבהמה תגיע בסופו של דבר אל השואל, ואז שפיר שייכת שיטת הרא"ש למשנתנו.

לעומת זאת, שיטת הרמב"ן היא שהשומר הראשון יצא לגמרי מהתמונה, השומר השני נכנס תחת הראשון לגמרי לגבי חיובי השמירה שלו. (אכן, בשומר שכר שמסר לשומר חנים, הרמב"ן יודה שנותרו חיובים על השומר הראשון).

נוכל לקשר את דברי הרשב"א לעיל עם סברת הרמב"ן בדין שומר שמסר לשומר. ברגע שהשמירה עברה, הרי גם הבעלות עברה לגמרי, והשומר הראשון כבר לא רלוונטי. במקרה של המשנה שלנו מדובר בשוכר שמסר לשואל, כך שאין חיובים נוספים שנותרו על השוכר לבדו, נמצא שלפי ר' יוסי השוכר יצא לגמרי מהתמונה.

אם כך, אפשר להציע שמחלוקת ר' יוסי ורבנן אליבא דהנך ראשונים היא המחלוקת לגבי הגדרת שומר שמסר לשומר. ר' יוסי סובר כהרמב"ן בסוגיא, שהשומר השני נכנס לגמרי תחת הראשון, ולעומת זאת רבנן דמתני' סוברים כהרא"ש, שהשומר השני רק מרחיב את הראשון, ומכל מקום השומר הראשון עדיין רלוונטי.

לשיטת הראשונים הנ"ל בדעת ר' יוסי - ניתן להשליך את סברת ר' יוסי גם למקומות אחרים, בכל מקום שאדם שליח עבור חברו לייצר רווחים, קיימת הטענה כלפיו: "כיצד הלה עושה סחורה" וכו', ומכח טענה זו, הרווחים יהיו שייכים לבעלים המקורי.

שיטת נמוקי יוסף (ב"ק ט, א מדפי הרי"ף)

הנמו"י מביא שאלה על שוכר שהשכיר את בית חברו שלא מדעתו במחיר גבוה מדמי השכירות שמשלם בעצמו, ומחלק בין דין שוכר שקיבל רשות להשכיר לשוכר שלא קיבל רשות להשכיר. ראייתו היא מדברי רבי יוסי במשנתנו. לדבריו, הבעיה של רבי יוסי במשנה היא בכך שהשוכר לא קיבל אישור מהמשכיר להשאל את הפרה, הוא קורא את דברי ר' יוסי כך: "כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חברו [בלי רשות]?! אלא תחזור פרה לבעלים!". לפי דבריו נוכל להקיש גם לדינים אחרים – במקרה שאדם גרף רווחים על חשבון חפץ של חברו **בלי רשות** - יוכל המפקיד לדרוש את הרווח לעצמו.

כיצד מתיישבת שיטת הנמו"י עם דברי רבי אמי בסוגיית שומר שמסר לשומר, שהעמיד את המשנה בשנתנו לו הבעלים רשות? יש לומר שדברי רבי אמי נאמרו בשיטת אב"י, אך לשיטת רבא שדין שומר שמסר לשומר אינו מבוסס על סברת 'אין רצוני שיהא פקדוני', אלא רק על סברת 'אנת מהימנת לי בשבועה' - אין צורך להעמיד את המשנה בשנתנו לו הבעלים רשות, שהרי המשנה מדברת במקרה שהשוכר מסוגל להישבע בעצמו על האונס. כך גם נראה מדברי הנמו"י בסוף דבריו בסוגייתנו (כ, א מדפי הרי"ף), שכתב: 'אע"ג דאינו רשאי אי איכא עדים דלא פשע בה - לא מחייבין ליה **וכדאמרינן במתניתין** דאין השוכר משלם מדיליה אע"ג דהשאלה לאחר'. משמע שמעמיד את המשנה למסקנה במקרה שהשוכר לא קיבל רשות מהבעלים להשאל.